

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ВІДДІЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ

ПОВОЄННЕ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ

Візія відділення економіки Національної академії наук України

КИЇВ – 2022

Після Перемоги у війні з російською федерацією перед Україною стоятиме не менш важлива задача відродження.

Війна ще не закінчилася, а нанесені Україні людські, матеріальні та екологічні втрати вимірюються трильйонами грн, з тривалістю бойових дій та терористичних руйнувань цивільної інфраструктури їх масштаби неминуче зростатимуть. Українське суспільство, яке відстоює незалежність і демократичні цінності не тільки своєї країни, а й усього цивілізованого світу, сподівається на допомогу світу в розбудові зруйнованого.

Перед початком розбудови українське суспільство має визначитися зі своїм баченням майбутнього. У всіх країнах світу таке бачення відображує Візія – уявне представлення громадянами свого майбутнього, характерних його рис.

Відділення економіки Національної академії наук України спробувало зробити такий екскурс у майбутнє країни. Використано як власні напрацювання, так і результати різноманітних соціологічних опитувань, позиції багатьох українських і закордонних експертів.

Візія є спільною працею всіх наукових установ Відділення економіки: Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи, Інституту економіки та прогнозування, Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку, Інституту економіки природокористування та сталого розвитку, Інституту ринку і економіко-екологічних досліджень, Інституту регіональних досліджень імені М.І.Долішнього, Інституту економіко-правових досліджень імені В.К.Мамутова, Інституту економіки промисловості, Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень.

Сподіваємось, що наша праця стане однією з цеглин у побудові успішного майбутнього нашої незалежної України.

Академік-секретар
Відділення економіки
Національної академії наук України,
академік НАН України

Елла ЛІБАНОВА

Зміст

I. Ключові можливості vs Загрози і виклики майбутньому	4
<i>Геополітичне становище</i>	4
<i>Міжнародний імідж</i>	4
<i>Вплив країни-агресора на погляди частини мешканців територій, що зазнали тривалої окупації</i>	5
<i>Соціо-психологічні настрої населення</i>	5
<i>Система державного управління</i>	6
<i>Зміна структури економіки</i>	7
<i>Новий суспільний договір</i>	7
<i>Інтегрований розвиток територій</i>	7
<i>Системні екологічні ризики</i>	8
<i>Міжнародне співробітництво</i>	8
II. Напрямки відродження України	9
1. Забезпечення національної безпеки і оборони	9
2. Розбудова критичної інфраструктури	10
3. Розбудова конкурентної стійкої економіки	13
4. Інтегрований розвиток територій	17
5. Трансформація ринків праці	19
6. Відновлення довкілля	23
7. Поєднання неухильного дотримання законів із революційними зрушеннями	25
8. Демографічне відродження	28
9. Становлення нової якості життя	31
III. Бачення подальших дій	34

Візія повоєнної розбудови України передбачає формування модерного демократичного суспільства із стійкою до ризиків людиноцентричної економіки. Законодавчою базою стане новий суспільний договір, націлений на максимально справедливий розподіл результатів економічного зростання, зниження нерівності і бідності населення, досягнення східноєвропейських параметрів якості життя. Інституційні інструменти мінімізуватимуть персональне втручання чиновників у процеси управління економікою, раціональне розміщення інфраструктурних об'єктів територією країни максимально убезпечуватиме населення і бізнес від ризиків, пов'язаних із близькістю до кордонів із агресивним сусідом, а високий рівень розвитку оборонного комплексу гарантуватиме здатність до відсічі агресору. Трансформація економічної структури створить підстави для включення України у загальносвітові ланцюги із високою доданою вартістю, належної конкурентоспроможності товарів і балансу між власним забезпеченням внутрішніх потреб із міжнародною кооперацією. Раціональна система користування природними ресурсами забезпечуватиме не тільки задоволення поточних проблем, а й відновлення довкілля. Результатом позитивних економічних, екологічних і управлінських змін стане подолання катастрофічних демографічних наслідків збройної агресії, хоча і скорочення чисельності населення, і деформація статево-вікової структури є неминучими.

I. Ключові можливості vs Загрози і виклики майбутньому

Повоєнне відродження України визначатиметься не таким вже великим набором параметрів, і переважна їх більшість відповідно до свого розвитку характеризує або нові ключові можливості, або, навпаки, виклики, ризики й загрози майбутньому. Отже, кінцевим результатом попереднього аналізу має бути не просто визначення імовірних напрямів розвитку визначених параметрів, а й відокремлення позитивних впливів від негативних.

Геополітичне становище

Геополітичне становище України значною мірою визначатиметься кінцевими результатами воєнних дій, післявоєнними мирними угодами (якщо вони будуть укладені), баченням ключових держав щодо майбутнього світоустрою, судовими рішеннями щодо країн-агресорів.

З великою ймовірністю можна очікувати, що Україна потрапить в орбіту західних союзників, максимально тяжітиме до економічної й політичної співпраці з країнами Східної та Центральної Європи, які наразі вже є членами ЄС. Натомість контакти з пострадянськими країнами будуть суттєво обмежені.

У повоєнний час для України важливо знайти не лише місце на глобальному ринку товарів і послуг, але й визначити власне геополітичне становище, цілі та цінності. Враховуючи географічне положення, історичний контекст та потенціал людського розвитку, Україна має можливість стати регіональним політичним та економічним лідером.

Міжнародний імідж

Поєднання оборонного і воєнно-промислового занепаду України із неспроможністю встановлення стійких партнерських відносин із провідними державами світу спричинили її сприйняття як неспроможної забезпечити ані стає економічне зростання, ані свій суверенітет. Фактичне фіаско у 2014 році Будапештських домовленостей щодо зовнішніх гарантій Україні після її ядерного роззброєння створило їй імідж беззахисної жертви.

Таке ставлення докорінно змінили неочікуваний спротив народу і ЗСУ агресору, однак готовність українців переносити всі негаразди заради незалежності, пасіонарність української нації. До цього додалися високі оцінки військовими НАТО вміння воювати,

швидко опанувати нові знання та навички – з одного боку, і прагнення українських «втікачів від війни» самостійно забезпечувати собі джерела існування, працювати, а не розраховувати на довготривалу соціальну допомогу – з другого.

Новий міжнародний імідж дає підстави розраховувати на сприйняття світовим співтовариством України радше як партнера, а не тільки реципієнта фінансової допомоги.

Вплив країни-агресора на погляди частини мешканців територій, що зазнали тривалої окупації

Оперативне виявлення деструктивного впливу країни-агресора є одним із найактуальніших завдань для гуманітарної та оборонної сфери. Нагально необхідним є запобігання її тіньового впливу на економічну політику, вилучення представників недружніх країн зі складу наглядових рад високотехнологічних та оборонних підприємств, унеможливлення приватизації вітчизняних підприємств громадянами таких держав.

Ступінь консервування проросійських поглядів у частини мешканців територій, що зазнали тривалої окупації (Донбас, Крим) має стати предметом спеціальних досліджень вже зараз. Необхідно з'ясувати не лише частку нелояльних до України громадян (можливо, що вона є незначною), а й міру їх впливу на суспільну свідомість. За умови вагомості цього чинника реінтеграція територій, що зазнали тривалої окупації, потребуватиме перехідного періоду, упродовж якого видаються доцільними обмеження впливу їх жителів на національну й регіональну політику (передусім у сфері освіти) та відкладення на певний період (8-10 років) формування на цих територіях представницьких органів влади, що узгоджується з міжнародним правом та практикою.

За будь-якого сценарію після деокупації територій важливо виключити можливість негативного впливу на їх мешканців з боку країни-агресора. Слід очікувати, що остання намагатиметься зберегти свій попередній вплив, зв'язки та всіляко стимулюватиме невдоволення населення чинною владою. Тому постійне відслідковування суспільних настроїв у цих регіонах є важливим завданням на наступні десять років.

Соціо-психологічні настрої населення

Соціально-психологічна фрустрація населення є наслідком руйнування звичного способу життя, відсутності постійного місця роботи, втрати звичних соціальних контактів, побутової невлаштованості, непевності очікувань щодо тривалості (а часто й результатів) війни. Іншими словами, труднощі сьогодення помножують сумніви щодо майбутнього, і навпаки.

Досвід цієї та усіх попередніх воєн доводить, що воєнні перемоги і відчуття близького завершення війни суттєво поліпшують соціально-психологічний настрій, надають суспільству сил для взаємної підтримки і боротьби. Суттєвим фактором поліпшення соціально-психологічних настроїв є започаткування процесів відновлення країни навіть попри продовження воєнних дій, наміри та зусилля міжнародної спільноти щодо покарання країни-агресора й стягнення відшкодувань, зовнішня допомога і підтримка країн-союзників, перспективи євроінтеграції. Саме розуміння реальності майбутніх перспектив кращого життя утверджує усвідомлення населенням тимчасовості труднощів, пов'язаних із війною.

Надзвичайно важливою складовою є очікувана зміна традиційних для українців стереотипів меншовартості психологією переможців, що є нагально необхідним для здійснення революційних зрушень. Така трансформація створює передумови, зокрема, для максимально повного використання в розбудові повоєнної України потенціалу вояків і громадянського суспільства на загал.

Досвід останніх місяців війни демонструє цілковиту спроможність громадян долати значні економічні негаразди заради перемоги, збереження держави, повернення її територіальної цілісності й суверенітету. Це доводять активна волонтерська діяльність громадян, беззастережна підтримка ЗСУ, добродійність і турбота щодо вразливих верств населення, захист тварин.

З метою запобігання песимізму у суспільній свідомості слід поширювати розуміння того, що по завершенню воєнних дій економічна ситуація, соціальний захист, побутове забезпечення почнуть хай потроху, але невпинно поліпшуватися. Економічне зростання на тлі попередньої рецесії або колапсу – це безсумнівний з точки зору економічної науки факт. Саме на перспективах швидких позитивних зрушень у повоєнний період мають наголошувати експерти, представники органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації, лідери суспільної думки.

Система державного управління

Успішне проведення адміністративної реформи – т.зв. реформа децентралізації – позитивно вплинуло на загальну ефективність системи державного управління. Зміцнення фінансової спроможності територіальних громад і делегування їм великої частини прав та обов'язків суттєво поліпшили соціально-побутове забезпечення населення на локальному рівні, започаткували економічний розвиток місцевих спільнот у довоєнний період. Досвід останніх років продемонстрував, що українське суспільство здатне до успішної самоорганізації і консолідації на місцевому рівні. Тому без адміністративної реформи долати виклики воєнного часу було би значно складніше.

Додатково підвищенню ефективності державного управління сприятиме реформа системи органів центральної влади, оптимізація їх структури та посилення вимог до кадрового забезпечення. Суттєвим викликом все ще є корупційні ризики, що з часом, найімовірніше, будуть подолані з огляду на суспільно-політичні зрушення, підвищення рівня громадянської свідомості та євроінтеграційні наміри України.

З часом Україна досягне достатньої інституційної спроможності системи державного управління, передовсім у частині виконання загальнодержавних і державних цільових програм, узгодження різних напрямів державної політики та розвитку компетенцій державних службовців. Державна політика ґрунтуватиметься на легітимній національній ідеї, баченні перспектив розвитку держави, скоординованому із бюджетними витратами і міжнародними зобов'язаннями України.

Але нагально необхідними є встановлення і збереження балансу між перевагами ринкової економіки, цілями державного протекціонізму та важливістю забезпечення добробуту населення. Таке збалансування потребуватиме поміркованого регулювання підприємницької діяльності, послаблення податкового тягаря з одночасним забезпеченням неухильного контролю за дотриманням вимог законодавства, експортної орієнтації економіки, підвищення платоспроможності населення як ключового споживача вироблюваної продукції та послуг.

Значні резерви покращання якості управління криються у заповненні прогалин в інформаційному полі, передусім шляхом упровадження сучасної повноцінної системи реєстрів, які заповнюватимуться шляхом поточного спостереження, проведенні на їх фундаменті систематичних вибіркового обстежень не тільки на національному, а й на місцевих рівнях, максимального використання big data.

Зміна структури економіки

З початком воєнних дій і масових руйнувань застаріла структура вітчизняної економіки парадоксальним чином отримала можливість швидкого і кардинального оновлення. Старі підприємства радянського періоду навряд чи відбудовуватимуться; неефективні або малоефективні підприємства не витримають викликів та обмежень військового часу і теж припинять існування. Відновлюватимуться лише найбільш конкурентні види економічної діяльності та сектори промисловості. При цьому відновлення відбуватиметься не шляхом відтворення старого виробництва, а з упровадженням новітніх технологій та енергоефективного обладнання – тобто по суті створюватимуться нові підприємства, фундаментом яких має бути науково обґрунтоване проектування інновацій.

Отже, ключовим завданням системи управління є визначення найбільш перспективних і конкурентних сфер економіки та напрямів їх підтримки із застосуванням усього доступного комплексу фінансово-економічних та організаційних інструментів.

Новий суспільний договір

Війна дає змогу державному апарату «обнулити» стосунки з великим бізнесом, скасувати переважну більшість пільг, відмовитися від діючих раніше неформальних моделей взаємовідносин, посиляючись, зокрема, на суспільний запит та зовнішні очікування.

У повоєнний період найважливішим є не допустити жодного випадку відновлення довоєнної практики взаємодії з бізнесом – корупції, створення «особливих» умов, зловживань, податкової тінізації. Створення атмосфери нетерпимості до корупції з боку влади та впевненість економічних суб'єктів у неможливості повернення до напівлегальних умов ведення бізнесу з часом неминуче забезпечать синергетичний ефект, що лише посилюватиме позитивний досвід цивілізованої організації економіки.

За висновками істориків та соціальних психологів, корупція є одним із невід'ємних проявів та ключових механізмів тоталітарної держави, де економічні преференції надаються з огляду на особисту відданість вищому керівництву, а їх позбавлення - інструментом покарання та шантажу. Таким чином, стосунки влади і бізнесу в тоталітарному суспільстві персоналізуються – узалежнюються конкретною ситуацією та особистістю.

Натомість у демократичному суспільстві відносини економічних суб'єктів з владою максимально деперсоналізовані, оскільки опосередковані ефективно діючими правилами, законами та нормами. Тому широке висвітлення в українському суспільстві тоталітарної природи корупції, пояснення її витоків та неприйнятності національному менталітетові допомагатиме подоланню цього негативного явища. Додатково цьому сприятиме сформована завдяки війні відразу вітчизняної суспільної свідомості до радянського спаду і тоталітарної сутності країни-агресора.

Конче потрібним вже сьогодні є вироблення нового суспільного договору, який спиратиметься на інститути, а не на персоналії.

Інтегрований розвиток територій

Територіальні економічні, демографічні й екологічні диспропорції стануть одним із найбільших викликів для повоєнної України. Насамперед їх подолання потребуватиме ґрунтовних і комплексних наукових досліджень, що становитимуть фундамент ухвалення рішень щодо релокації частини підприємств у менш зруйновані війною і віддалені від північно-східних кордонів місцевості. Переміщення окремих (стратегічно важливих) підприємств має стати обов'язковим і здійснюватися за державної підтримки. Це стосується

підприємств, що мають критичне значення для економіки, військової промисловості, інфраструктури.

Наслідком релокації підприємств стане переміщення великої кількості працівників та їхніх сімей, що потребуватиме соціального і побутового забезпечення новоприбулих, доступності для них роботи, житла, освітніх, медичних послуг. Це спричинить зростання навантаження на місцеву економіку і соціальну сферу, що зумовить необхідність додаткового контролю за процесами розміщення населення, їх планування і збалансування зусиль влади.

Руйнування житла й критичної інфраструктури міст у багатьох місцевостях країни також зумовить вимушене переміщення населення. Імовірно, частина громадян залишить країну, частина тимчасово поселиться у сільській місцевості, де залежність від критичної інфраструктури є меншою.

Диспропорції розселення спричинять ще більше розбалансування економіки, поглиблюватимуть соціальну нерівність; побутова невлаштованість переселенців та додатковий тиск на ринок праці посилюватимуть психологічну напругу в суспільстві.

Навіть тимчасове і неповне, але швидке розв'язання цих проблем стане основним завданням для місцевих органів влади на найближчі 3-4 роки. Саме від успішності зусиль місцевої влади залежатиме збереження суспільного потенціалу країни.

Водночас втілення інтеграційних процесів відкриє нові – і дуже вагомі – можливості не тільки економічного, а й соціального, екологічного, культурного розвитку єдиної країни.

Системні екологічні ризики

Екологічні загрози та виклики в Україні є настільки масштабними, що вирішення пов'язаних із цим проблем потребуватиме надзусиль усієї світової спільноти. За силою руйнівного для довкілля впливу російсько-українська війна перевищила навіть небезпеку глобальних кліматичних змін. Особливо катастрофічними є втрати лісів, біорізноманіття, наслідки забруднення водних об'єктів і ґрунтів. З огляду на тотальність руйнування довкілля на територіях, де ведуться бойові дії, втраченими для людства і майбутніх поколінь виявляються цілі екосистеми. Їхнє відновлення є надзвичайно тривалим, коштовним та трудомістким завданням.

Тому відновлення довкілля потребуватиме нестандартних рішень в екологічному, технологічному, економічному, правовому полі. Мають застосовуватися новітні наукові підходи до організації відновлення довкілля (на екосистемних засадах), впроваджуватися інноваційні технології очищення води та ґрунтів, програми відновлення довкілля на місцевому рівні, стягуватися компенсація з країни-агресора за завдану довкіллю шкоду та збитки державі.

Міжнародне співробітництво

Є всі підстави очікувати потужну фінансову допомогу для відродження зруйнованої війною економіки України. Джерелами, імовірно, стануть ресурси міжнародних фінансових організації, підтримка економічно розвинених країн, компенсаційні виплати країни-агресора. Проте, формування й реалізація своєрідного плану Маршалла-XXI мають спиратися не тільки на бачення майбутніх цілей і завдань міжнародним експертним середовищем, а й – що є принципово важливим – враховувати позиції України.

Розраховуючи на міжнародну фінансову допомогу, Україна здійснюватиме пошук внутрішніх резервів відновлення і розвитку, насамперед у сферах, пов'язаних із зміною структури економіки на користь галузей із вищим рівнем доданої вартості та підвищенням

ефективності управління. Дотепер не використаними повною мірою залишаються фінансові можливості, якими володіє громадський сектор українського суспільства.

II. Напрямки відродження України

1. Забезпечення національної безпеки і оборони

Бачення безпеки України в 2030 році

Прогноз стану національної безпеки і оборони України у 2030 році має певну невизначеність і непередбачуваність через незавершеність війни з російською федерацією (рф) попри успіхи Збройних сил України (ЗСУ) і впевненість більшої частини міжнародного співтовариства та вітчизняного суспільства у перемозі.

Проте, можна передбачити два сценарії розвитку ситуації відповідно до очікувань геополітичної ситуації, стану відродження країни, обраних і реалізованих пріоритетних напрямків розвитку оборонного сектору та української економіки.

Перший сценарій «Безпечна країна» передбачає такі гіпотези:

- вся територія України (включаючи АР Крим) звільнена від окупаційних військ рф;
- Україна інтегрована у міжнародну систему колективної безпеки і є членом НАТО;
- країна започаткувала та реалізує нову доктрину національної безпеки і оборони, яка передбачає можливість протистояти гібридній війні та давати асиметричну відповідь країні-агресору – рф;
- ЗСУ повністю переведено на міжнародні стандарти та стандарти НАТО;
- країна має професійну армію та спроможну систему територіальної оборони;
- в Україні розвинуто власний багатопрофільний оборонно-промисловий комплекс, заснований на новітніх критичних технологіях, створений у кооперації з країнами-партнерами, з високим експортним потенціалом;
- повністю відновлено критичну інфраструктуру країни на основі сучасних технологій;
- економіка України є високотехнологічною та експортоорієнтованою;
- забезпечено політичну, економічну, військово-технічну підтримку України з боку стратегічних партнерів (США, Канади, Великої Британії, країн Балтії, Польщі та ін.);
- більшість громадян України готові захищати її суверенітет від зовнішньої агресії;
- в країні відбулися глибокі демократичні перетворення;
- народ та еліти України консолідовано навколо загальнонаціональних інтересів.

Відмінності другого сценарію розвитку національної безпеки і оборони «Захищена країна»:

- всю територію України (за винятком АР Крим) звільнено військовим шляхом, звільнення АР Крим здійснюватиметься дипломатичним шляхом за межами 2030 р.;
- Україна не є членом НАТО, однак має військові договори з багатьма країнами-членами НАТО і не тільки;
- національна безпека України гарантується угодою, підписаною найбільшими країнами світу.

Безумовно, більш бажаним сценарієм є перший – «Безпечна країна».

Необхідні ключові зміни системи національної безпеки для реалізації сценарію «Безпечна країна»:

- переможне закінчення війни з рф і повернення всіх окупованих територій;
- трансформація структури ЗСУ у відповідність до вимог війн 6-го покоління та забезпечення здатності до асиметричної відповіді військовій загрози рф;

- продовження курсу на вступ України до НАТО;
- переведення ЗСУ на професійну основу і забезпечення на постійній основі боєздатності резерву й територіальної оборони України;
- здійснення структурних реформ оборонно-промислового комплексу України з метою залучення іноземних інвестицій і передових технологій;
- впровадження системи відбору, впровадження інноваційних проєктів в оборонно-промисловий комплекс України (за моделлю американської агенції DARPA);
- пришвидшення створення і виробництва сучасних видів озброєння і військової техніки для асиметричного стримування зовнішньої військової агресії з боку рф;
- створення дієвої системи стратегічного управління в усіх сферах життєдіяльності, включно із сектором національної безпеки і оборони;
- зупинення деіндустріалізації економіки, зокрема деградації високотехнологічного сектору промисловості України;
- демократичні реформи в усіх соціально-економічних і культурних сферах життєдіяльності українського суспільства.

Червоні лінії у сфері національної безпеки, яких не можна перетинати:

- мирний договір з рф на умовах неповернення певних окупованих українських територій (Луганської і Донецької областей, або їх частин, АР Крим), а також без укладення безпекової угоди України з гарантіями провідних країн світу;
- нейтральний статус України без членства в НАТО або не укладення військових угод з країнами-членами НАТО;
- невідповідність ЗСУ стандартам НАТО;
- невідповідність структури та засобів управління ЗСУ веденню війн 6-го покоління і відсутність можливості асиметричної відповіді країні-агресору – рф;
- непрофесійність армії й неефективність системи територіальної оборони;
- суттєва перевага імпорту сучасних видів озброєння над власним виробництвом;
- розвиток оборонно-промислового комплексу України на застарілих технологіях;
- послаблення ролі вітчизняної науки і освіти в розвитку оборонно-промислового комплексу України;
- відсутність науково-технічної і виробничої співпраці та кооперації з країнами-партнерами при виробництві сучасних видів озброєння та військової техніки;
- слабка інституційна спроможність української влади в питаннях стратегічного управління державою, включно із сферою національної безпеки і оборони;
- сировинний характер економіки країни на базі низькотехнологічних галузей;
- відновлення критичної інфраструктури країни на основі застарілих технологій;
- високий рівень корупції й значна тінізація економіки, що підриватимуть довіру населення та інвесторів до влади;
- невпевненість переважної більшості громадян України у майбутньому, зокрема у своїй соціальної захищеності;
- наростання зовнішньої та внутрішньої заборгованості держави, що стримуватиме виділення необхідних коштів для розвитку вітчизняного оборонно-промислового комплексу;
- розкол українського суспільства та еліт за баченням подальших шляхів розвитку України.

2. Розбудова критичної інфраструктури

Бачення критичної інфраструктури України в 2030 році

До 2030 року функціонування критичної інфраструктури країни набуде стабільності. Україна сформує державну систему її захисту, враховуючи досвід, передусім Ізраїлю, використовуючи технологічні напрацювання розвинених країн світу, зокрема членів НАТО, щодо поєднання протидії воєнній агресії з протидиверсійним захистом об'єктів енергетики, транспорту та інших стратегічно важливих галузей. Критична інфраструктура країни набуде стійкості до можливої зовнішньої воєнної експансії.

Транспортна й транспортно-логістична системи України відновлять транзитний потенціал, прискорюватиметься модернізація їх об'єктів на інноваційних засадах відповідно до європейських стандартів. Інтеграція транспортної інфраструктури країни до європейського простору відбуватиметься на основі гармонізації правових аспектів її функціонування, формування інституційного середовища із завданнями інтеграції України з ЄС. Цьому сприятиме адаптація європейського та українського ринків перевезень до вимог Європейського Зеленого Курсу та принципів співробітництва в рамках транспортної панелі Східного партнерства (СхП), орієнтованої на розвиток регіональної транспортної мережі СхП, сумісної з TEN-T мережею. Україна і надалі підтримуватиме проголошений європейськими країнами курс на енергетичну безпеку та перехід до низьковуглецевої економіки.

Усунення вузьких ланок у логістиці з країнами ЄС (збільшення пропускної здатності дунайських портів, будівництво транскордонних з ЄС сільськогосподарських сховищ, мережі інтермодальних і перевантажувальних терміналів) призведе інфраструктуру України у значно більшу відповідність стандартам ЄС. Формуватимуться спільні з країнами-партнерами транспортні коридори із залученням річкових портів, сухопутних маршрутів для збільшення обсягу експорту товарів.

Революційне перетворення в логістиці транскордоння (Україна-країни ЄС) здатне здійснити конвеєрне сполучення. Екологічно чисте – у С-подібних закритих згори просторах, з автоматичним митним оформленням вантажопотоків. Стрічкова конвеєрна лінія, що з'єднає дві станції з різних боків державного кордону, у певному сенсі є зразком безмежності. Відправною умовною точкою А на маршруті може стати, наприклад, Рава Руська – місто на Львівщині (Україна); точкою Б – польське місто Томашув-Любельський, що віддалені один від одного на 32 км.

Буде створено розгалужену мережу об'єктів ринкової інфраструктури, зруйнованих/пошкоджених внаслідок військової агресії. Їх розбудова і модернізація є одним з пріоритетних завдань нормалізації економіки і життєдіяльності суспільства у воєнний і повоєнний час. Формування єдиної загальнодержавної мережі локацій складського господарства, місць паркування вантажного автотранспорту для безпечних і надійних ланцюгів постачання товарів на території країни, мережі інформаційно-комерційних та постачальницько-збутових організацій дасть змогу прискорити розвиток товарного ринку в країні та її регіонах.

Українська електроенергетика залишатиметься переважно атомно-тепловою, однак сектор відновлюваної енергетики набиратиме стрімкого розвитку.

Будуть створені умови для формування єдиного національного інформаційного простору, інтегрованого в європейський та світовий, що позитивно вплине на інноваційно-інвестиційний розвиток стратегічно значущих галузей вітчизняної економіки. Для прийняття ефективних управлінських рішень щодо успішного розвитку в країні ринкової інфраструктури доцільно використати інформацію платформи Cities4Cities, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи, Європейського альянсу міст і регіонів за

відбудову України, орієнтовану на широку залученість стейкхолдерів до реалізації завдань відновлення.

Необхідні ключові зміни

Рушійною силою необхідних змін має стати державне стимулювання довгострокового інвестування в транспортну і транспортно-логістичну систему, формування диверсифікованих джерел надходження коштів для їх розвитку. Необхідно прискорити процеси декарбонізації транспорту на основі запровадження нових технологій, передусім це стосується залізничного транспорту, що змінить технології, склад і напрями перевезень. І попри значну тривалість циклу упровадження цих технологій (зокрема, на залізничному транспорті від запиту на розроблення до експериментального випробування проходить щонайменше 10-15 років) економічні і соціальні ефекти вартують таких зусиль.

Заповнення лакун у логістиці з країнами ЄС (збільшення пропускної здатності дунайських портів, будівництво транскордонних з ЄС сільськогосподарських сховищ, мережі інтермодальних і перевантажувальних терміналів) призведе інфраструктуру України у значно більшу відповідність стандартам ЄС. На основі реалізації проєктів, розроблених спільно з країнами-партнерами, мають формуватися транспортні коридори із залученням річкових портів, сухопутних маршрутів для збільшення обсягу експорту товарів.

Ключові зміни й нові можливості відкриває інтеграція Об'єднаної енергетичної системи України із загальноєвропейською енергосистемою ENTSO-E, що розпочалася із їх синхронізації – 16 березня 2022 року українська енергетична система почала працювати в синхронному режимі з європейською ENTSO-E. Україна впродовж п'яти років ретельно технічно готувалася до такої синхронізації та фактично зробила це на рік раніше від запланованого терміну, що дало змогу забезпечити її незалежність від енергосистем Росії та Білорусі та організувати стабільну роботу навіть в умовах ведення воєнних дій¹. Наразі з систематичним знищенням агресором енергетичної інфраструктури України значення цих кроків набуло дійсно критичного для існування нашої держави значення.

Окремою складовою формування енергетичної безпеки України є «зелений» енергетичний перехід відповідно до стратегії «Європейська Зелена Угода» (European Green Deal), оголошеною Європейською Комісією в рамках переходу до кліматично нейтрального розвитку до 2050 року. Очікується, що це прискорить трансформаційні зміни в розвитку енергетичної інфраструктури країн ЄС та посилить їх вплив на інші сфери економіки, у тому числі і на співпрацю з іншими країнами. Імплементация положень «Європейської Зеленої Угоди», впровадження норм і стандартів щодо циркулярного виробництва, розширення виробництва електроенергії з відновлювальних джерел, посилення охорони об'єктів критичної інфраструктури дасть змогу стимулювати розвиток високотехнологічного виробництва енергії.

Необхідно прискорити формування розгалуженої інфраструктурної мережі індустриальних парків, вирішивши головну проблему – залучення потенційних інвесторів для капіталомістких інноваційних проєктів розвитку. Реалізація основних положень Закону України щодо внесення змін до деяких законодавчих актів щодо стимулювання створення індустриальних парків № 1710-ІХ від 7 вересня 2021 року, зокрема надання коштів на безповоротній основі для облаштування індустриальних парків, компенсація процентної ставки за кредитами (позиками) на приєднання до інженерно-транспортних мереж, надасть нових імпульсів їхньому розвитку. Мережа логістичних центрів із функціями

¹ Енергосистема України стала частиною єдиної енергосистеми Європи ENTSO-E. URL: <https://forbes.ua/news/ukraina-stala-chastinoyu-energetichnoi-sistemi-es-16032022-4721>

накопичення, збереження, розподілення та забезпечення роздрібних торговельних мереж товарами вітчизняного виробництва сприятиме розвитку внутрішнього агропродовольчого ринку. Разом із впровадженням інституціонально-економічних механізмів це зміцнить позиції малих і середніх товаровиробників на ринку, здійснить перерозподіл доданої вартості між ланками ринкового ланцюга. Відновленню логістики стратегічних товарних ринків сприятиме раціональне використання коштів Фонду відновлення майна та зруйнованої інфраструктури, відкритість та прозорість фінансування процесів повоєнного відновлення України.

Червоні лінії у розвитку інфраструктури, яких не можна перетинати:

- відтермінування реалізації заходів для надійного захисту об'єктів критичної інфраструктури від руйнувань і пошкоджень;
- стримування інституціональних змін, необхідних для запровадження безпечного режиму функціонування критичної інфраструктури в державі;
- ігнорування необхідності моніторингу, оцінювання ефективності функціонування об'єктів інфраструктури та їх відповідності реальним потребам;
- порушення вимог професіоналізму, соціальної відповідальності до зайнятих у сфері вітчизняної інфраструктури;
- повільні темпи реформування інфраструктури за напрямками, пов'язаними із впровадженням новітніх технологій, ігнорування стимулів інноваційного розвитку;
- нехтування можливостями територіальних громад щодо диверсифікації джерел постачання енергії, розгалуження транспортної мережі та розвитку локальних ринків;
- звуження сфери стратегічного планування розвитку інфраструктурних об'єктів, їх недофінансування, зниження рівня відповідальності управлінських структур у цій сфері;
- нехтування можливостями публічно-приватного партнерства, зокрема щодо державної та регіональних стратегій розвитку інфраструктури та залучення зарубіжних партнерів до інвестування в українські інфраструктурні об'єкти;
- затягування у часі реалізації заходів, спрямованих на декарбонізацію транспорту;
- порушення принципів енергоефективності та екологізації у відновленні і розвитку інфраструктури країни;
- обмеження активності громадянського сектора суспільства у визначенні пріоритетів розвитку інфраструктурних об'єктів.

3. Розбудова конкурентної стійкої економіки

Бачення економіки України в 2030 році

До 30-х років XXI століття у світі триватиме формування нового світового порядку, згідно якого провідними гравцями виступатимуть не тільки держави (суверенітет яких в умовах подальшої глобалізації неминуче розмиватиметься) та їх об'єднання, а й транснаціональні корпорації. Всі три вищеназвані суб'єкти визначатимуть повоєнну реконструкцію економіки яка має бути спрямована на створення умов ефективної зайнятості, повернення в Україну вимушених мігрантів, забезпечення зростання доходів населення, подолання бідності, зменшення соціального розшарування і створення сприятливих умов для бізнесу та інвестування.

Конкурентоспроможність української економіки, зокрема промисловості, здатність швидко розвивати нові технологічно складні виробництва істотно підвищаться. При цьому Україна створить самостійно або в кооперації з іншими країнами ЄС і світу підприємства військово-промислового комплексу на новітній технологічній основі з виробництва озброєння і

військової техніки 6-го покоління. Буде відбудована на новітній технологічній основі критична інфраструктура (електро- і теплоенергетика, водопостачання, переробка нафти й виробництво синтетичного рідкого палива та інше). Наберуть темпів зростання високотехнологічні галузі обробної промисловості з високою доданою вартістю (енергетика та транспортне машинобудування, виробництво обладнання для сільського господарства і харчової промисловості), зелена енергетика, програмне забезпечення, штучний інтелект та інше, які будуть мати значний експортний потенціал.

Реконструктивний характер повоєнної розбудови економіки забезпечить створення нових економічних структур, заснованих на сучасних технологіях та сучасних підходах до просторової локалізації виробництв. З метою убезпечення галузей економіки України, їх розбудова буде здійснюватися розосереджено по всій території України.

В країні зміниться економічний світогляд. Впровадження інновацій та поширення новаторства стане невід'ємною характеристикою розвитку приватного бізнесу та суспільства загалом.

Економіка країни набуватиме такого розвитку який дозволить їй ефективно інтегруватися в світові ланцюги створення доданої вартості.

Буде досягнутий високий рівень макроекономічної стабільності. Профіцит зовнішньої торгівлі та прямі іноземні інвестиції забезпечать позитивний платіжний баланс та курсову стійкість гривні. Фінансово-економічна стійкість поступово усі більше опирається на внутрішні і все менше на зовнішні джерела. Стратегічним завданням в сфері економіки суспільство визнає резилієнтну спроможність до розвитку та соціальної злагоди. Вона ґрунтується переважно на збільшені в українській економіці переробних промислових та логістичних ланок, побудованих на вітчизняних техніко-матеріальних і людських ресурсах.

Діятиме диверсифікований банківський сектор, здатний фінансувати капітальні інвестиції в реальний сектор економіки.

Україна матиме можливість домогтись створення якомога більшого числа ланок виробництва у 3 сферах кінцевих продуктів: 1) що безпосередньо забезпечують життєдіяльність людини (харчування, житло, ліки, в предмети довгострокового споживання); 2) продуктів, що підтримують розповсюдження нового технологічного укладу (електронно-технічні пристрої, інформаційно-цифрові технології тощо) і мають як внутрішній, так і зовнішній попит; 3) продукти що виробляються з високоліквідних природних ресурсів, таких як уран, літій, титан, алюміній, плодючі землі, тощо), у виробництвах високотехнологічного характеру.

Серед найважливіших напрямів об'єктивних змін, що визначатимуть умови реконструкції економіки України, можна виокремити розвиток інформаційно-мережевої економіки, що включає розповсюдження інформаційно-цифрових та нейромережевих технологій. Вони зумовлюють суттєві зміни у відносинах власності, формах праці та розподілу результатів виробництва (зміни у формах реалізації інтелектуальної власності, розвиток спільного користування, кластерно-окружний тип організації життєвого простору, дистанційну роботу, безумовний і рентно-преміальний види доходів тощо); орієнтацію на енергоефективність, екологічно чисті виробництва, «зелену» економіку.

Необхідні ключові зміни в управлінні економікою

Формування нового світопорядку вимагає від України реалізації низки ініціатив, спрямованих на досягнення зовнішньополітичних умов для безпеки та стабільності.

Мова має йти про формування політично коректних і надійних політичних зобов'язань, з

боку, перш за все стратегічних партнерів, на основі виокремленої стратегічної мети, в середовищі учасників повоєнного відновлення економіки України. На цій основі доцільно на постійній основі реалізувати політично керовану реконструкцію економіки України, в умовах європейського простору який оновлюється на фоні зміни епох від конфронтації та загрози війни, де домінуватиме співпраця в боротьбі зі зміною клімату, за збереження біорізноманіття, з пандеміями, з голодом за домінацію індустрій без використання викопних видів палива.

Необхідною умовою забезпечення успішності реконструкції економіки на період до 2030 р. є комплементарність зусиль держави, бізнесу і громадянського суспільства та поєднання стратегічного планування і ринкової самоорганізації. Центром прикладання сил держави повинна стати структурна політика, спрямована на створення економічної архітектури, здатної забезпечити сучасний дизайн соціально-економічного розвитку. На структурну політику необхідно зав'язати всі інші види політики, насамперед бюджетно-податкову, грошово-кредитну та інвестиційну. Бюджетно-податкову політику доцільно спрямувати на перерозподіл надвисоких доходів (перш за все, монопольно-рентного і спекулятивного характеру) на цілі інвестування структурної перебудови.

Головним завданням грошово-кредитної політики є підтримка структурної перебудови і економічного зростання за умови забезпечення відносної стабільності гривні шляхом відмови від режиму таргетування інфляції на користь розгорнутого таргетування стабільності грошової одиниці, що в сучасних умовах означає скоординований контроль за співвідношенням динаміки споживчих цін та обмінного курсу при утриманні середньорічної інфляції на рівні не вище 9%.

Швидкість та ефективність повоєнного відновлення національної економіки визначатиметься, з одного боку, дієвістю державного управління та регулювання, яке має змінюватися вже під час війни, а ключовою проблемою виступатиме брак власних фінансових ресурсів, обумовлений глибиною економічного спаду України.

Для трансформації системи державного управління в умовах реконструктивної відбудови повоєнної економіки України необхідним є:

Поліпшення організації виконавчої влади на державному та регіональному рівнях шляхом:

- зміни у вищій ланці виконавчої влади;
- завершення реформи державної служби;
- забезпечення розвитку оборонної промисловості, продовження змін в управлінні державним майном та продовження цифровізації державного управління.

Протягом одного повоєнного року сформувати належну систему управління міжнародною фінансовою та технічною допомогою на відбудову, за погодженням з донорами.

Для вдосконалення взаємодії публічної влади з бізнесом та громадськістю необхідно завершити розподіл влади, провести очищення законодавчої влади (етична люстрація).

Забезпечити відкриту конкуренцію та протидію рейдерству та реалізувати антикорупційну політику. Завершити реформу децентралізації і територіальної організації влади. Навести порядок у сфері управління місцевими ресурсами.

Прискорене відновлення економіки вимагатиме, принаймні до 2030 року, активного залучення зовнішнього фінансування з використанням нових можливостей як міждержавного, так і приватного партнерства. При цьому безумовний пріоритет має надаватися залученню першокласного іноземного капіталу. Через непривабливу кредитну історію це буде для України справжнім викликом. Саме тому співпраця з офіційними

кредиторами/донорами та міжнародними фінансовими організаціями має отримати нову якість, а будь-які зобов'язання, взяті Україною, повинні виконуватися повністю та вчасно. Втрата довіри до країни, що вистраждана у кривавих боях, може не лише відштовхнути від неї сьгоднішніх партнерів, а й закрити реальні можливості для швидкого економічного відновлення.

Для залучення зовнішнього фінансування необхідно використати потенціал міжнародного співробітництва.

У повоєнні часи відносини України з міжнародними фінансовими організаціями (МФО) суттєво зміняться.

Для забезпечення безперервного кредитування України з боку, перш за все, МВФ було би бажаним, щоб Рада виконавчих директорів Фонду прийняла рішення щодо зняття або поєднання лімітів кредитування – аналогічно до свого рішення від 23 грудня 2021 р. для країн, які найбільше постраждали від пандемії COVID (про об'єднання лімітів кредитування в рамках програм Rapid Finance Instrument (RFI) та Rapid Credit Facility (RCF)), з тактичної точки зору бажано, щоб така ініціатива надійшла від Нідерландів – країни, що очолює відповідну "constituency" – групу країн, до яких Україну віднесено у МВФ та Світовому банку.

Важливо ініціювати перемовини щодо переказу Україні з боку західних партнерів частини спеціальних прав запозичення (СПЗ), отриманих у результаті останнього розподілу 600 млрд СПЗ: така практика вже започаткована стосовно найбільш вразливих країн і наразі було би логічно включити до цієї програми й Україну.

Необхідно вже зараз почати консультації зі США щодо можливості використання недавнього законопроєкту США, який зобов'язує міністра фінансів США максимально сприяти Україні у відтермінуванні сплати нею своїх боргових платежів у межах міжнародних організацій.

Максимальна концентрація ресурсів на пріоритетних напрямках економічного відновлення України вимагає обґрунтування переліку проєктів, які дають змогу успішно реалізувати основні завдання Програми відновлення економіки. Зазначений перелік має слугувати базою для наступного відбору проєктів, які можуть бути профінансовані Світовим банком, Європейським банком реконструкції та розвитку (ЄБРР) або Європейським інвестиційним банком (ЄІБ), з якими Україна тісно співпрацює, хоча не є його членом. Такий підхід упорядкує проєктне фінансування національних потреб країни та спростить її взаємодію із зовнішніми донорами, за умови, що на той час вже будуть вирішені доктринальні питання в частині формування та трансформації системи державного управління та участі в ній координаційних управлінь, створених на багатосторонній основі, завданням яких у сукупній діяльності буде забезпечення розроблення та реалізація програми післявоєнної відбудови України.

Отже, нагальною необхідністю є:

- законодавче забезпечення стимулювання розробки науково-технічної продукції світового рівня і впровадження інноваційної продукції й технологій в галузях економіки країни;
- створення сучасної екосистеми економіки, що включатиме такі складові, як: бізнес-інкубатори та акселератори, наукові та індустріальні парки, кластери та центри трансферу технологій, які б стали осередком створення інноваційних науково-технічних розробок та впровадження їх в економіку країни;

- відродження в країні інжинірингових центрів, які б могли втілювати науково-технічні розробки в конкретні проекти виробництва високотехнологічної продукції;
- реформування наукової сфери країни з метою наближення її до потреб реального сектору економіки і сконцентрувати ресурси на пріоритетних напрямках його розвитку;
- розроблення і прийняття в країні реальних стратегій та програм розвитку галузей економіки, які б передбачали впровадження сучасних технологій і були забезпечені конкретними ресурсами;
- розвиток логістичних маршрутів через західний кордон, які стануть альтернативою морським шляхам, для експортних поставок української продукції;
- зменшення регуляторного й адміністративного навантаження на бізнес та упровадження інструментів підтримки малого та середнього бізнесу;
- перегляд антимонопольного законодавства з урахуванням фактичного стану в ключових галузях економіки;
- створення банку розвитку для фінансування кредитної підтримки створення високотехнологічних виробництв в обробній промисловості країни.

Червоні лінії, яких не можна перетинати в управлінні економікою:

- відновлення економіки на застарілій технологічній базі;
- подальше руйнування наукового потенціалу країни та послаблення ролі вітчизняної науки у розвитку високотехнологічних галузей економіки України;
- консервування структурних диспропорцій розвитку економіки країни;
- нехтування розвитком наукової та інноваційної інфраструктури в Україні;
- незабезпечення на законодавчому рівні створення в країні системи стимулів для її інноваційного розвитку на базі власних науково-технічних розробок;
- відсутність в Україні науково обґрунтованих і наповнених конкретними проектами стратегій і програм розвитку пріоритетних галузей і виробництв національної економіки.

4. Інтегрований розвиток територій

Бачення територіальної розбудови України в 2030 році

До 2030 року Україна реалізує нові підходи до формування державної регіональної політики на основі ефективного використання потенціалу територій, надання підтримки окремим територіям з особливими проблемами соціально-економічного розвитку, несприятливими екологічними умовами. Вихід на нову траєкторію розвитку досягатиметься на основі збалансування загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів та підвищення спроможності економіки територій. Стимулювання ефективної релокації підприємницьких структур виробничого профілю на території, максимально віддалені від кордонів із РФ та Білоруссю, дасть змогу посилити їх економічний потенціал, а розвиток освітньої інфраструктури та системи охорони здоров'я сприятиме формуванню стійкої соціальної інфраструктури. Вирішення проблем житлового забезпечення ВПО та раціонального використання житлового фонду упродовж відновлювального періоду забезпечить соціалізацію процесів територіального розвитку. Процес розбудови потенційно небезпечних територій в Україні на основі економіко-правових механізмів регулювання розвитку проблемних/депресивних територій, запровадження заохочувально-обмежувального режиму господарювання та використання стимулів/обмежень для територіальних громад і суб'єктів підприємництва сприятиме зміцненню їх позицій. Розгалуження логістично-транспортної інфраструктури

прикордонних областей Західного регіону України на засадах інтероперабельності, інтермодальності та сталого розвитку транспортних систем в умовах глобальних трансформацій у світовій торгівлі забезпечуватиме зміцнення їх економічної стійкості.

Необхідні ключові зміни територіального устрою України

Прискорення реалізації основних завдань політики інноваційного регіонального розвитку, визнаної Європарламентом та поширеної в Україні, сприятиме економічному зростанню в регіонах, розкриттю їх потенціалу на основі партнерства між представниками бізнесу, влади, науково-технічних установ та громадськості. Збалансований розвиток громад і територій має базуватись на принципах ордолібералізму, тобто поєднанні функцій сильної держави і свободи підприємництва. Ефективне використання наявних і розкриття нових можливостей різних функціональних типів територій країни: відновлення, з особливими умовами розвитку, сталого розвитку; регіональних полюсів зростання.

Пріоритетними сферами інвестування в регіонах залишатимуться будівництво альтернативних автомобільних і залізничних транспортних шляхів, логістичної інфраструктури. Поступово здійснюватиметься перехід до нової концепції розбудови територій, в основі якої пріоритети інноваційності та соціально-економічної ефективності. Виходячи з безпекових інтересів, стратегічні сектори економіки концентруватимуться на територіях сталого розвитку, передусім віддалених від зони ризику ведення бойових дій.

Реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні отримала логічне завершення формуванням мережі територіальних громад, які стали базовим рівнем місцевого економічного розвитку, надання суспільних послуг та побудови громадянського суспільства. Підтримка територіальних громад через механізми державного регулювання, визначальним з яких є фінансове вирівнювання – з одного боку, та стимулювання місцевого економічного розвитку через інструменти впливу з боку регіональної влади та органів місцевого самоврядування – з іншого, забезпечить якісні зміни в життєдіяльності громад.

Україна і надалі активізуватиме зусилля, спрямовані на зростання фінансової і організаційної спроможності територіальних громад через систему фінансового вирівнювання їх розвитку за видатками, на який орієнтується більшість європейських держав. У напрямку посилення механізму вирівнювання за видатками важливими кроками в Україні повинні стати: врахування у формулі освітньої субвенції видатків на утримання самих закладів та допоміжного персоналу, які сьогодні фінансуються з місцевих бюджетів; здійснення фінансового вирівнювання обласних бюджетів із врахуванням видатків на функціонування закладів професійної (професійно-технічної) освіти та будинків-інтернатів.

Водночас з метою забезпечення стійкості територіальних громад та регіонів в умовах сучасних викликів під час формування проекту державного бюджету на 2023 рік необхідно обсяги трансфертів територіальних громад визначати з урахуванням ВПО (за даними ДП "Інформаційно-обчислювальний центр" Міністерства соціальної політики України). При цьому важливо враховувати, з яких громад переміщені особи.

Червоні лінії в територіальному управлінні, яких не можна перетинати:

- порушення принципу комплементарності загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів у реалізації державної регіональної політики;
- відтермінування заходів щодо мінімізації територіальних диспропорцій, сформованих внаслідок переміщення населення, релокації бізнесу, порушення логістично-транспортних зв'язків;

- створення перешкод для розбудови територій на засадах інноваційності та соціально-економічної ефективності;
- неефективне застосування регіональних та локальних інструментів стимулювання місцевого економічного розвитку;
- порушення принципу справедливості, внаслідок чого більший обсяг реверсної дотації вимушені сплачувати не заможні громади, а ті, які у структурі податкових доходів мають високу частку ПДФО;
- недотримання принципів оптимального поєднання механізмів вертикального і горизонтального вирівнювання фінансової спроможності територіальних громад;
- ігнорування місцевою владою проблем поточного життєзабезпечення громад у житлово-комунальній сфері, освіти чи охорони здоров'я;
- неефективна модернізація сфери надання адміністративних і соціальних послуг у територіальних громадах;
- невизначеність пріоритетів діяльності місцевої влади, концентрація зусиль на другорядних питаннях місцевого розвитку;
- недотримання засад партнерства, відповідальності в організації співпраці зацікавлених суб'єктів для досягнення економічного зростання й підвищення якості життя мешканців;
- нехтування думкою громади, обмеження громадської активності у вирішенні питань місцевого розвитку.

5. Трансформація ринків праці

Бачення українського ринку праці у 2030 році

Запорукою прогресивного повоєнного відродження України буде людиноцентрична модернізація ринку праці. Функціонування ринку праці не підкорюватиметься виключно економічній кон'юнктурі, а слугуватиме містком узгодження потреб економіки та якості життя населення, сприятиме економічній інклюзії людей та творенню громадянами власних умов професійної і підприємницької самореалізації. Суспільство визнає перевагу принципів партнерства, прозорості та демократії не тільки в царині електоральної політики, а й сфері праці. Соціальна злагода підприємницьких і трудових інтересів стане запорукою стратегічної стійкості та відтворюваності українського економіки і соціуму. Справедлива збалансованість прав і реальних можливостей роботодавців і найманих працівників забезпечить відкритість каналів соціальної мобільності, створить нові можливості накопичення людського та соціального капіталу.

Законодавство у сфері праці та суміжних відносин подолає розбіжності з вимогами ЄС, суперечності між цінностями, прийнятими ЄС, та застарілими ідеями вітчизняного трудового права. Воно врахує кращі світові практики регулювання новітніх і нетрадиційних форм зайнятості, збільшує захист трудових прав працівників, водночас максимально спрощує процедури адміністрування і документообігу кадрової роботи для зменшення навантаження на роботодавця.

Законодавство та практика його застосування принципово не приймає дискримінацію за особистісними характеристиками працівника (стать, вік, етнічне походження, релігія тощо), мобінг на робочому місці та необґрунтоване звільнення. В Україні на високому рівні суспільної уваги актуалізована проблематика безпеки та охорони праці. Боротьба з травматизмом і професійними захворюваннями ведеться проактивно та зорієнтована на попередження ризиків здоров'ю працівника. Інституції державного нагляду та соціальні партнери ефективно протидіють спробам приховування фактичних трудових відносин та умов праці найманих працівників.

Центральну роль за дотримання нормативно-правових актів з питань трудових відносин відіграватиме реформована Держпраці, зокрема інспектори праці – компетентні, нетолерантні до корупції та наділені достатніми повноваженнями для виконання своїх обов'язків. Судова система забезпечує справедливе, оперативне та недороге вирішення трудових спорів.

Ключовою рисою модернового ринку праці стане чіткіше інституційне оформлення механізму взаємодії роботодавців та найманої робочої сили. Синхронізація попиту на робочу силу та пропозиції досягається за рахунок розширення та вдосконалення послуг посередництва в пошуку роботи, коректного працевлаштування та звільнення. Відповідна система спирається на передові цифрові технології створення, збирання, обробки та регулювання доступності даних щодо вакансій і претендентів на роботу. Вона має мережево-центричну архітектуру, що поєднує як державних, так і приватних суб'єктів на ринку посередницьких послуг, які взаємодіють на основі інтегрованого софту та стандартизованих протоколів даних.

Суттєво зменшена невідповідність підготовки фахівців у системі професійної та вищої освіти запитам економіки. Сфера освіти все менше орієнтується на продаж освітніх послуг та дипломів населенню, а в більшій мірі зацікавлена в успішному працевлаштуванні своїх випускників відповідно до професійної кваліфікації. Між сферою освіти, з одного боку, й економікою та науково-венчурними структурами – з іншого, налагоджено співпрацю щодо актуалізації компетенцій, умінь і навичок, яких потребують наявні та перспективні технології в економіці.

Завершено інституційне виокремлення системи профорієнтації та профконсультування від системи освіти, а також структур, що реалізують інтереси роботодавців. Нова система профорієнтування насамперед зорієнтована на розвиток знань і навичок щодо користування інформацією про перспективні для них технології в сфері праці, особливості функціонування ринку праці, а також умінь з комунікації, пошуку та вибору оптимальної траєкторії трудової кар'єри.

Людиноцентрична орієнтація ринку праці у 2030 році підкріплюватиметься всеохоплюючою та ефективною комбінацією інструментів мінімізації ризиків безробіття, тимчасової непрацездатності та втрати працездатності, затримки та невивлати заробітної плати, неформальної зайнятості, необґрунтованого звільнення тощо. У поєднанні з механізмом синхронізації попиту і пропозиції робочої сили це забезпечує потенційні умови для утворення резиліентної екосистеми модерного ринку праці, що функціонує в режимі авторегуляції. Реалізація цих умов здійснюється за рахунок досконалої національної політики у сфері оплати праці, оптимізації рівнів та повноважень державного регулювання й соціального діалогу, а також формування сучасної інформаційної системи ринку праці.

Необхідні ключові зміни

Необхідно відмовитися від спроб вибіркової фрагментації чинного трудового законодавства, натомість розробити Трудовий кодекс України, який, зокрема: встановлює специфічність трудових правовідносин, визначає їх ознаки та відмінність від цивільно-комерційних; запроваджує презумпцію існування трудових правовідносин та принцип пріоритетності безстрокових трудових контрактів над строковими; врегульовує зв'язок оплати праці з елементами трудових відносин, процесу та умов праці, вимогами до робочої сили; чітко вирізняє межі персональних і колективно-публічних відносин; врегульовує механізми індивідуальної та колективної взаємодії роботодавців і працівників.

Потрібно імплементувати у національне трудове право положення Європейської опори

соціальних прав, а також низку нових директив і регламентів ЄС, створених на її виконання, які розширюють рамки та модернізують механізми регулювання трудових відносин. Будь-які політики на ринку праці не мають суперечити дорожній карті інтеграції України до ЄС.

Необхідно реформувати Державну службу України з питань праці, сконцентрувавши її діяльність на питаннях інспекції праці та виявлення незадекларованої праці, водночас передати широкий спектр нетипових повноважень профільним міністерствам і приватному сектору (як-от навчання, атестація робочих місць і обладнання); доцільно посилити повноваження та вдосконалити методологічно-технічний рівень діяльності Держпраці у сфері запобігання порушень трудового законодавства, соціального демпінгу та дискримінації на робочому місці.

З огляду на нарощування ваги трудових договорів у регуляції трудових відносин спростити та прискорити процедури судового розгляду трудових спорів. У віддаленій перспективі доречним вбачається створення системи трудових судів (як-от Arbeitsgericht у Німеччині), обмежена спеціалізація яких позитивно позначається на швидкості та якості судочинства.

Доцільним є підвищення статусу Державної служби зайнятості шляхом підпорядкування її КМУ та визначення як Національної агенції зі сприяння зайнятості та підбору персоналу. Встановити, що коштами фонду страхування на випадок безробіття фінансуватимуться тільки послуги офіційним безробітним, які мали певний стаж застрахованої особи. Послуги іншим категоріям осіб та підприємств мають фінансуватися з інших джерел, як державних, так і недержавних.

Забезпечити дотримання усіма суб'єктами ринку посередництва у працевлаштуванні єдиної таксономії представлення даних, опису вакансій та резюме. Для цього необхідно розробити єдині стандарти обробки та подання інформації на основі визнаних міжнародних і європейських класифікаторів, або відкриті хмарні бібліотеки перекладу ринкової таксономії у стандартизовану. З урахуванням комерційних інтересів недержавних посередників із працевлаштування сформувавши та фінансово-організаційно забезпечити функціонування модульної мережево-центричної електронної системи розосередженого представлення он-лайн вакансій та резюме пошукувачів роботи. Створити постійну лабораторію електронної архівації інформації он-лайн ринку праці, яка забезпечить науково-аналітичну обробку повідомлень, що втратили поточну актуальність, але представляють наукову й управлінську цінність.

Реформувати національну систему підготовки кваліфікованої робочої сили на засадах модульного накопичення кваліфікацій з мінімальними бар'єрами переходу на інші професії та рівні кваліфікації. Ввести законодавчі зміни щодо підвищення вимог до вхідної якості підготовки абітурієнтів професійних та вищих закладів освіти. Інституційно забезпечити поширення в системі освіти нових стимулів до щільної і гнучкої взаємодії із роботодавцями, державними та науковими структурами у розробленні освітніх стандартів і навчальних програм. Змінити наявну зорієнтованість навчальних закладів максимізувати чисельності студентів на підвищення рівня працевлаштування випускників на якісних робочих місцях відповідної спеціалізації упродовж 3 років.

Забезпечити переорієнтацію механізмів формування та фінансування державного і регіонального замовлення на підготовку кадрів на відповідність довготривалій стратегії спеціалізації та диверсифікації економіки України.

Забезпечити умови для формування науково-освітньо-виробничих кластерів, інтегрованих у територіальні, у т.ч. транскордонні економічні системи та їх інноваційну інфраструктуру. Організаційна форма таких кластерів може бути варіативною, але їх призначенням має

стати вертикальна інтеграція у ланцюгу «професійно-технічна освіта, початкова вища освіта, вища освіта, наука», а також горизонтальна інтеграція по лінії професійного розмаїття.

Завершити формування незалежної національної системи кваліфікацій. Її завданням має стати науково обґрунтована верифікація професійної кваліфікації робочої сили, набутої у процесі формального чи неформального навчання. Логічним продовженням реформи системи професійної підготовки було б запровадження вихідного зовнішнього оцінювання професійних компетенцій випускників навчальних закладів для широкого переліку професій на базі кваліфікаційних центрів Національного агентства кваліфікацій (НАК). Результати такого оцінювання повинні бути одним із ключових критеріїв для державного ліцензування та акредитації освітньої діяльності, а їх широке оприлюднення – аргументом для вибору абітурієнтами навчального закладу.

Забезпечити для Національної агенції кваліфікацій фінансові й організаційні можливості регулярних досліджень змісту сучасних трудових процесів, актуальних в економіці технологій, оснащення та компетенцій, а також доступність відповідної інформації для зацікавлених сторін (освітня сфера, система профорієнтації, наука, населення, підприємці). Сформувати на цій основі спільні з навчальними закладами центри дидактичних методів оволодіння актуальними професіями. Розробки таких центрів стануть джерелом удосконалення якості та змісту освітніх процесів.

Інституційно виокремити від освіти та структур, що представляють інтереси роботодавців, систему профорієнтування. Налагодити на конструктивній основі взаємодію нової системи профорієнтації з системою освіти, національною системою кваліфікацій та структурами із посередництва на ринку праці. Зосередити діяльність системи профорієнтації на супроводі населення у виборі та практичній реалізації трудової кар'єри протягом життя. Базовим принципом її організації є принцип процедурної незалежності кар'єрних радників, які складатимуть ключову ланку персоналу відповідних структур. Встановити право системи профорієнтації на ліцензування профорієнтаційної діяльності у сфері освіти, посередництва на ринку праці, приватних послуг із профорієнтації тощо.

Максимально переорієнтувати діяльність соціального фонду та фонду на випадок безробіття на страхові принципи і ризик-орієнтоване управління. Матеріальне забезпечення на випадок безробіття для застрахованих осіб має дорівнювати бар'єрній заробітній платі. Для працівників з актуальними професіями це стане інструментом запобігання вибору неякісних робочих місць, а для працівників, чиї професії мають об'єктивно низьку рентабельність – джерелом підтримки на час професійної перепідготовки.

Національна політика у сфері оплати праці насамперед має бути спрямована на забезпечення відповідності між заробітною платою та такими критеріями, як складність роботи, умови праці, професійно-ділові якості працівника, результатами його праці та господарської діяльності підприємства. Крім того, держава має прийняти на себе обов'язок гарантувати мінімальний розмір винагороди за працю та захист найманого працівника від її затримки, заниження чи невиплати. У відповідності до рекомендацій МОП для мінімізації ризиків затримки та невиплати заробітної плати доречно створити Державну агенцію гарантування заробітної плати.

Червоні лінії в управлінні ринками праці, яких не можна перетинати:

- вибіркова фрагментація чинного трудового законодавства шляхом прийняття окремих законів (наприклад, Закону «Про працю», головним предметом регулювання якого є індивідуальний трудовий договір). Вітчизняне законодавство у сфері праці і суміжних

- відносин не може базуватися на деструктивних імперативах агресивного лібертаріанства, а має повернутися до ідей і цінностей сучасної Європи;
- збереження практики масової та безперешкодної підміни трудових відносин іншими, а безстрокових трудових договорів – нестандартними формами зайнятості;
 - знищення інститутів колективного захисту найманої праці – профспілок, трудових колективів та інших форм громадської активності;
 - збереження масової практики приховування нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, відмови у їх визнанні;
 - збереження політики встановлення мораторіїв на проведення інспекційних заходів і обмеження діяльності інспекторів праці щодо оцінки стану дотримання законів у сфері праці. Якщо держава воліє спростити умови ведення бізнесу, вона має насамперед знизити дозвільні, адміністративно-податкові, судові та інші бар'єри, які перешкоджають надійному захисту прав власності;
 - продовження практики діяльності закладів формальної освіти, керуючись імперативами власної комерційної успішності за відсутності механізмів зворотного зв'язку у випадку підготовки фахівців незадовільної компетентності;
 - збереження профорієнтації як маркетингового інструменту для просування інтересів роботодавців та закладів освіти;
 - неконтрольоване використання роботодавцями інструментів нормування обсягів та кваліфікації роботи, умов праці та зайнятості задля скорочення видатків на оплату праці;
 - припинення діяльності Державної служби статистики щодо збору інформації у сфері статистики праці й обстеження робочої сили.

6. Відновлення довкілля

Бачення навколишнього природного середовища України в 2030 році

У сфері управління водними ресурсами завдяки використанню інноваційних технологій водоочищення на державному та індивідуальному рівнях має відбутися суттєве зменшення обсягів скидання неочищених стічних вод. Буде впроваджено інтегроване управління водними ресурсами для всіх 9 річкових басейнів країни.

Захист, збереження, відновлення та стале використання наземних і внутрішніх прісноводних екосистем призведе до збільшення площі територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Відповідно частка площі територій та об'єктів природно-заповідного фонду зросте до 15%, а площі територій національної екологічної мережі – до 41% від загальної площі території країни.

Забезпечення сталого управління лісами в Україні призведе до суттєвого підвищення рівня лісистості території країни (до 20%) та зростання запасів деревини в лісах.

Відновлення деградованих земель та ґрунтів із використанням інноваційних технологій дасть змогу досягнути нейтрального рівня деградації земель, зменшити площу орних земель (ріллі) та, відповідно, скоротити частку площі орних земель до 47% від загальної площі території країни. Передбачається збільшення площі земель для органічного виробництва, площі сільськогосподарських угідь екстенсивного використання (сіножатей, пасовищ), частки площі сільськогосподарських угідь екстенсивного використання.

Збереження морських ресурсів та екосистем необхідне не лише для підвищення ефективності їх використання, але й задля попередження негативних транскордонних впливів. Зменшення рівня забруднення морського середовища в Україні передбачає

скорочення частки скидів забруднених стічних вод у загальному обсязі скидів до морського середовища. Забезпечення сталого використання і захисту морських та прибережних екосистем, підвищення їх стійкості та відновлення також потребуватиме застосування інноваційних технологій. Передбачається запровадження інтегрованого управління прибережними територіями в усіх адміністративно-територіальних одиницях (районах) держави. Частка площі територій та об'єктів природно-заповідного фонду приморських областей має зрости до 10% їх площі.

Пом'якшення наслідків зміни клімату потребуватиме обмеження викидів в Україні парникових газів в економіці до рівня 1990 року.

Необхідні ключові зміни в управлінні навколишнім середовищем та використанні природних ресурсів

Потребують додаткового розмежування функції з охорони навколишнього природного середовища та господарської діяльності з використання природних ресурсів, забезпечення чіткого розподілу повноважень у сфері охорони навколишнього природного середовища на державному, регіональному та місцевому рівнях, удосконалення кадрової політики та професійної підготовки фахівців у системі охорони навколишнього природного середовища та природокористування.

Першочерговим залишається напрям декарбонізації, закладений Національною економічною стратегією до 2030 року. У Паризькій кліматичній угоді заклали не тільки зниження викидів, там є також положення, що це має бути «just transition», тобто справедливий перехід. Тобто адаптація до кліматичних змін має відбуватися так, щоб при цьому економічно Україна не страждала.

Подальші дії передбачають впровадження європейської ієрархії поводження із відходами, організацію й планування системи управління відходами на національному, регіональному та місцевому рівнях, закриття сміттєзвалищ та їх модернізація, створення умов для побудови в Україні сучасної сміттєпереробної інфраструктури за європейськими правилами, відкриття кордонів для інвесторів, встановлення принципу «забруднювач платить», впровадження розширеної відповідальності виробника.

У післявоєнний період необхідно буде запобігти загорянню сміття на полігонах. А також вирішувати складну ситуацію із великою кількістю зруйнованих унаслідок бойових дій будівель та споруд, залишки яких також потребують утилізації (складність полягає, зокрема, в необхідності попереднього розмінування об'єктів та очищення території від боєприпасів, що не розірвалися, а також у необхідності виділяти додаткові площі для захоронення відходів цього типу).

Потребуватиме вирішення проблема використання доступних природних ресурсів. Так, через вихід із ладу та руйнування очисних споруд, дамб, обслуговуючих організацій, які займалися водопостачанням та очищенням стічних вод, більшість населення залишиться без доступних та надійних джерел водопостачання. Додатково потребуватимуть очищення артезіанські свердловини.

Значні лісові площі постраждали від механічних пошкоджень при маневрах військової техніки та від вибухів боєприпасів – їх необхідно буде відновити. Уламками снарядів пошкоджується кора, гілки, верхів'я дерев та ґрунтовий покрив, що призводить до ослаблення або загибелі лісових насаджень. Механічні пошкодження кореневої системи призводять до загибелі дерев і розпаду всього насадження. Унаслідок лісових пожеж, механічних ушкоджень та незаконних вирубок, пов'язаних з бойовими діями, втрачено велику частину лісових та лісозахисних насаджень. Це призведе до критичного зниження

лісистої та зниження полезахисних, ґрунтозахисних, водоохоронних та рекреаційних функцій екосистем. Внаслідок бойових дій за середньою щільністю лісових і трав'яних пожеж прифронтові регіони вже у півтора-два рази перевищували сусідні.

Навіть після завершення війни техногенні й екологічні катастрофи, що виникають на території України через російську широкомасштабну воєнну агресію, а також негативні наслідки для навколишнього середовища, триватимуть роками. Більшість із цих наслідків матиме незворотний характер, що зумовлює необхідність посилення дієздатності моніторингу довкілля.

Червоні лінії, яких не можна перетинати:

- гранично допустимі концентрації шкідливих та хімічних речовин в атмосфері населених пунктів, у воді водних об'єктів господарсько-питного та культурно-побутового водокористування та ґрунтах;
- гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, радіаційного та іншого шкідливого впливу на навколишнє середовище;
- встановлені ліміти на використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також спеціального використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах;
- екологічні вимоги до розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію та експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів;
- ДСТУ щодо застосуванні засобів захисту рослин, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів;
- державний облік об'єктів, що шкідливо впливають на стан навколишнього природного середовища;
- лісистість території країни не менше ніж на довоєнному рівні;
- загальний запас лісів України не менше ніж на довоєнному рівні;
- обсяги викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря та їх скиди у водні об'єкти на довоєнному рівні;
- обсяги накопичених відходів та небезпечних хімічних речовин на рівні довоєнного періоду.

7. Поєднання неухильного дотримання законів із революційними зрушеннями

Бачення правової сфери України в 2030 році

Завдяки якісним правовим реформам буде закладено підґрунтя для того, щоб дотримання законів органами влади, громадянами та бізнесом не спричиняло конфлікт інтересів, нав'язування суспільству хибних цінностей, ускладнення виконання нормативних приписів, особливо в періоди революційних зрушень як форми вияву докорінних змін як у правосвідомості громадян, так і побудові правової системи держави.

Ключовим у процесі формування новітнього правового поля повоєнного періоду залишатиметься саме визначення меж втручання держави у сферу економічної свободи громадянина. У зв'язку з цим критичні зміни у законодавстві створюватимуть умови для ще більшої реалізації підприємницького потенціалу громадянина, не обмежуючи його у виборі форм здійснення суспільно значущої діяльності. Вибір організаційно-правової форми ведення бізнесу відбуватиметься під впливом об'єктивних економічних факторів, а не під впливом штучно встановлених обмежень свободи вибору форми здійснення господарювання. Традиційні для економіки України різноманітні види підприємств залишатимуться основною формою організації господарської діяльності та забезпечення дотримання соціальних та трудових прав працівників, що узгоджується з правом ЄС.

Визнаватиметься неприйнятним впровадження правових регуляторів, які суперечать за своєю метою євроінтеграційному вектору України. Закріплений нормами Конституції України принцип багатоманітності економічного життя отримає реальне втілення, що сприятиме викоріненню практики розробки та прийняття нормативно-правових актів, які закладають ризики національній економічній безпеці.

Практика швидких та непослідовних змін у законодавстві буде визнана економічно шкідливою та такою, що суперечить принципу верховенства права. Особливої уваги у зв'язку з цим заслуговуватимуть зміни у інвестиційному, податковому, та, в цілому, господарському законодавстві. Створення преференційних умов ведення бізнесу розглядатиметься не як засіб ситуативного регулювання суспільних відносин, а як послідовний та прогнозований інструмент залучення інвесторів, які будуть зацікавлені у розміщенні на території України виробничих потужностей та створенні нових робочих місць.

Революційні зрушення у соціально-економічній сфері супроводжуватимуться своєчасною реакцією держави у вигляді створення належного законодавчого поля, здатного ефективно врегулювати фактично сформовані групи суспільних відносин. Зокрема, через поширення цифровізації економіки, у полі зору держави перебуватимуть найбільш інноваційні сфери, правове регулювання яких наразі залишається недостатнім та неадекватним вимогам часу, зокрема, сфера ІТ технологій, ринок віртуальних активів, штучний інтелект тощо.

Буде усунено фактори, які спонукають пересічних громадян та бізнес вдаватися до вжиття квазізаконних заходів із метою забезпечення формального дотримання положень нормативно-правових актів. Особливо важливим є вирішення зазначених проблем в умовах формування нової моделі повоєнної економіки, коли більшість визнаних державою гарантій прав людини не може знайти реального забезпечення через брак коштів, припинення діяльності бізнесу і, як наслідок, недостатності вільних вакансій.

У середньо- та довгостроковій перспективі буде вирішено ключову проблему законодавчого регулювання суспільних відносин – низької ефективності правових актів. Відповідно, підвищення їх ефективності та мінімізація випадків прийняття економічно та соціально необґрунтованих правових актів позитивно позначиться на стані державного регулювання економіки та, в цілому, на якості державного управління різними сферами суспільного життя. У підсумку це забезпечить Україні можливості для успішної конкуренції з сусідніми східноєвропейськими країнами–членами ЄС та просування у міжнародних рейтингах таких як Doing Business, Індекс економічної свободи, Індекс інвестиційної привабливості, Індекс сприйняття корупції, Індекс демократії, Індекс свободи людини тощо.

Зокрема, за критерієм «верховенство права» як складової Індексу свободи людини обґрунтованим є припущення, що Україна у наступні роки повоєнного відновлення досягне значних результатів, значно підвищивши загальну бальну оцінку. Адже станом на 2021 рік за критерієм «верховенство права» Україна отримала лише 4,6 бала з 10 можливих, за цивільним правом – 5,4 бала, за кримінальним – 3,6 бала. Відповідно, це дозволить Україні за загальною оцінкою Індексу свободи людини значно скоротити відрив з деякими країнами–членами ЄС як найближчими географічними сусідами, а саме піднявшись з 98 місця та наблизившись до Польщі (49 місце), Хорватії (42 місце), Словаччини (39 місце)².

Необхідні ключові зміни

² Індекс свободи людини: Україна в другій половині країн світу. URL: <https://ua-retail.com/2021/12/indeks-svobodi-lyudini-ukra%D1%97na-v-drugij-polovini-kra%D1%97n-svitu/>

Період повоєнного відновлення України має стати переламним етапом у формуванні підходів до розбудови держави. Головним концептом перетворень у правовій системі України має стати ідеологія людиноцентризму. Саме людина та її права і законні інтереси мають бути покладені в основу розробки нового післявоєнного правового поля України.

Військові події у значній мірі актуалізували проблеми, які частково ще у довоєнний час закладали підґрунтя для нарощування суспільного конфлікту.

Втрата довіри до органів влади та можливості досягти матеріального благополуччя на законних засадах постають ключовими факторами виникнення неприйнятних для економіки явищ, одним з найбільш небезпечних з яких є «тіньова» економіка». Відповідно, одним з першочергових завдань на повоєнний період має стати вжиття заходів, спрямованих на легалізацію економічних процесів, створення передумов, коли ведення бізнесу «у тіні» стає не вигідним, спрощення регуляторного навантаження на суб'єктів господарювання, оптимізація податкового навантаження на фонд оплати праці та, як наслідок, мінімізація неформальної зайнятості тощо.

Дотримання правових приписів має стати привабливим, адже лише одними заходами юридичної відповідальності не вдасться забезпечити законослухняність пересічних громадян та бізнесу.

Держава має стати надійним партнером для громадян та бізнесу, що повинно знайти вияв у послідовності, прогнозованості та встановленні чіткого алгоритму дій, який дозволить розраховувати на розумну стабільність чинного законодавства і можливість передбачати наслідки застосування норм права. І саме в цьому напрямі мають відбутися чималі законодавчі зміни, особливо у сфері інвестиційного та податкового законодавства.

Неприйнятними слід визнати дії держави, коли інвестори, через зміни з боку органів влади підходів до регулювання певної сфери суспільних відносин, позбавляються раніше наданих гарантій, які забезпечували впевненість у стабільності інвестиційної діяльності. Відповідно, ведення бізнесу із дотриманням нових нормативно-правових приписів стає економічно неможливим. У повоєнній перспективі відновлення економіки держава має докласти зусиль для усунення зазначених випадків, зокрема, має бути приведена у відповідність із принципом верховенства права державна політика щодо виробників «зеленої» електроенергії, які наразі перебувають на межі банкрутства через скорочення застосування «зеленого» тарифу (навіть обговорюється ініціатива скасування «зеленого» тарифу). Держава, навпаки, має створювати нові можливості для розвитку прогресивних секторів економіки, до кола яких відноситься відновлювана енергетика і яка є невід'ємною частиною Європейської зеленої угоди.

Перспективним для України слід визнати розвиток ринку віртуальних активів, який в умовах прийнятого, але поки що нечинного спеціального закону «Про віртуальні активи», перебуває поза межами правового регулювання. Проте наявна практика засвідчує активне використання криптовалют як виду віртуальних активів у підприємницькій сфері, благодійницькій діяльності (у тому числі отримувачем є держава), під час здійснення виплати фінансової допомоги у криптовалюті найбільш вразливим верствам населення. Хоч у воєнний час вказані порушення чинного законодавства залишаються поза увагою уповноважених органів влади, проте це виступатиме фактором дестабілізації ринку віртуальних активів у період повоєнного відновлення країни та визнання дій громадян і бізнесу з такими активами поза законом.

Червоні лінії, яких не можна перетинати:

- формування моделі правового регулювання економічних відносин, яка справляє демотивуючий вплив на громадян та бізнес, створює передумови для збільшення питомої ваги «тіньової економіки», сприяє посиленню корупції тощо;
- консервування факторів, що спонукають пересічних громадян та бізнес вдаватися до вжиття квазізаконних заходів з метою забезпечення формального дотримання положень нормативно-правових актів;
- відхід від концепції людиноцентричності як засадничої ідеї перетворень у правовій системі України, що передбачає визнання людини, її прав і законних інтересів головною метою правового регулювання;
- поєднання втрати довіри до органів влади із відсутністю у суспільній свідомості зв'язку можливостей досягнення матеріального благополуччя із вчиненням дій у межах закону;
- прийняття нормативно-правових актів у непослідовний та непрогнозований способи, що виключають можливість громадян та бізнесу розраховувати на розумну стабільність чинного законодавства;
- консервування «сірих зон» у правовому регулюванні певних сфер суспільних відносин (зокрема, у сфері обігу віртуальних активів).

8. Демографічне відродження

Бачення демографічного майбутнього України

У 2030 році населення України не тільки залишатиметься одним з найстаріших в Європі, а й продовжуватиме скорочуватися через вичерпання потенціалу його демографічного зростання. За «м'якого» сценарію, чисельність постійного населення країни становитиме близько 36 млн. осіб, за «жорсткого» – 30 млн. Співвідношення чисельності осіб 60 років і старше до чисельності населення у віці 16–59 років істотно не зміниться, оскільки скорочення кількості цих вікових груп буде майже однаковим. З іншого боку, різко скоротиться число дітей до 16 років через зниження народжуваності.

У середньому українська жінка за весь репродуктивний період життя народжує 1,2-1,3 дитини. Вочевидь цього недостатньо навіть для простого відтворення, оскільки омолодження вікової структури і відповідно формування передумов для зростання чисельності населення забезпечується за сумарного коефіцієнта народжуваності на рівні від 2,2 дитини на жінку. Однак з огляду, з одного боку, на те, що у жодній європейській країні сумарний коефіцієнт народжуваності не сягає й 2,1, а з іншого – на високий рівень освіченості й зайнятості українських жінок, вагомі підстави очікування високих показників народжуваності відсутні.

Зростання середньої очікуваної тривалості життя – процес дуже інерційний, і навряд чи вагомих результатів можна досягти у короткотривалій перспективі, особливо після суттєвого зниження цього показника під час пандемії COVID-19 та війни. Проте реформування системи охорони здоров'я та покращання соціально-економічних детермінант здоров'я населення країни після закінчення війни сприяють зниженню рівня смертності населення, насамперед у працездатному віці (особливо від хвороб системи кровообігу, новоутворень, інфекційних хвороб та зовнішніх причин смертності) та загальному зниженню рівня захворюваності. У результаті середня очікувана тривалість життя при народженні підвищиться в країні до показників довоєнного рівня (2021 року) – 65,0 років для чоловіків та 74,2 року для жінок. Через скорочення доступності та якості медичної допомоги, стресових ситуацій серед вагітних жінок та інших причин, за час війни зросте дитяча смертність (смертність дітей до одного року). Однак, після війни очікується її скорочення, причому нижче довоєнного рівня – 7,0 (на 1 000 живонароджених) (у 2021 –

7,2). Як наслідок війни, високим рівень інвалідизації – чисельність осіб з інвалідністю перевищуватиме 3,2 млн. осіб (2,8 млн. у 2021 р.).

Природне скорочення чисельності населення країни значною мірою компенсується – як це відбувається у розвинених країнах – міграційним припливом. Міграційні процеси найбільшою мірою піддаються регулюванню, і вони ж найсильніше віддзеркалюються у віковій структурі й чисельності. Повернення з-за кордону українців (максимально 3,2 млн.) є критично важливою складовою стратегії повоєнної розбудови України. Незворотні міграційні втрати від вимушеної зовнішньої міграції сягнуть 1 млн. осіб.

Зростання чисельності населення в Україні, пов'язане виключно з масштабною імміграцією, неминує створить певні проблеми соціального характеру, у тому числі розмивання етнічного і культурного складу суспільства, що особливо небезпечно для молодшої політичної нації. Саме тому держава має виробити чіткі пріоритети імміграційної політики, оскільки український ринок праці потребує залучення іноземної робочої сили.

Необхідні ключові зміни соціально-демографічної політики

Проблемою демографічної політики в Україні традиційно є прагнення допомогти якомога більшій сукупності нужденних, що провокує занижкі індивідуальні/сімейні виплати і врешті-решт нівелює можливий їх ефект. Таким чином, першою необхідною зміною є звуження кількості реципієнтів соціальної підтримки задля підвищення розміру виплат до рівня, що забезпечуватиме їх значущість у сімейному бюджеті.

Вкрай необхідною зміною є перенесення акцентів з грошової підтримки на створення більш сприятливого для народження й виховання дітей соціально-економічного середовища. Необхідно комплексно сприяти досягненню матеріальної самодостатності сімей з дітьми, насамперед, через кращі можливості поєднання зайнятості й батьківства: доступну та якісну систему дошкільних закладів (включаючи невеликі приватні дошкільні заклади), послуги з індивідуального догляду за дитиною, зручні у використанні оплачувані відпустки для батьків.

Відпустки для батьків по догляду за дітьми варто розвивати в напрямі їх оплачуваності, на противагу наявним надзвичайно тривалим, але не оплачуваним відпусткам (таким кроком має стати саме оплачуваний формат відпустки по догляду за дитиною до року).

Матеріальну підтримку сімей з дітьми варто розвивати у напрямку диференціації виплат (за черговістю народження дітей) та поетапного збільшення тривалості виплат та інших форм підтримки (до досягнення дітьми 6 років та надалі повноліття). Так, зокрема, з огляду на підвищені ризики бідності сімей з кількома дітьми (особливо малолітніми), доцільним є введення диференціації розмірів одноразової допомоги при народженні дитини залежно від черговості народження (наприклад, на другу дитину в сім'ї – грант має бути в 1,5 рази більший, ніж на першу, для третьої й наступних – збільшення суми виплати ще на 30-50% тощо).

Враховуючи неминує зростання масштабів сирітства, включно із соціальним, необхідно істотно посилення уваги до дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, через створення умов для їх виховання у сім'ї або середовищі, максимально наближеному до сімейного. Необхідна всебічна підтримка і вдосконалення механізмів допомоги всім сімейним формам утримання і виховання дітей, позбавлених батьківського піклування – прийомним сім'ям, патронатним сім'ям, дитячим будинкам сімейного типу, сім'ям опікунів, а також підтримка національного всиновлення.

Трансформацію політики стосовно осіб поважного віку у повоєнний період доречно більш рішуче переорієнтовувати на сприяння «активному старінню» («активному довголіттю»),

що передбачає оптимізацію можливостей для підтримання належного стану здоров'я, рівня безпеки та соціальної інтеграції літніх людей. Основними складовими за такого підходу є заходи щодо збереження здоров'я, сприяння соціальній інтеграції та зайнятості літніх осіб.

Необхідність максимально швидкого зниження дочасної смертності в Україні, передусім чоловіків, потребує посилення уваги до формування і поширення в суспільстві стандартів здорового способу життя, особистої відповідальності за власне здоров'я та здоров'я своїх дітей. З цією метою варто запровадити фінансові стимули, як-от: надання додаткових вільних днів працюючим, які не користувалися лікарняними упродовж року, заохочення роботодавців запроваджувати якісне харчування на робочому місці, покращувати умови праці, пропонувати гнучкі, зокрема дистанційні форми зайнятості, активна реклама здорового способу життя насамперед серед підлітків (наприклад блогерами, які мають вагомий вплив на поведінку фоловерів) тощо.

Важливо визначити потребу в закладах медичної допомоги та медичного персоналу для цивільного населення та окремо для військових, які зазнали фізичних та психологічних травм під час бойових дій; на підставі цього визначити пріоритетні цілі щодо доцільності відбудови (добудови) закладів охорони здоров'я різних рівнів, забезпечення їх кадрами та необхідним сучасним обладнанням; при цьому враховувати надання допомоги не лише тим, хто потребує невідкладної медичної допомоги, а й пацієнтам з приводу неінфекційних захворювань, хронічних захворювань, охорони здоров'я матері та дитини та психіатричних послуг (на основі інформації про змінену чисельність та структуру населення за всіма регіонами України).

Зважаючи на очікуване суттєве збільшення в Україні кількості постраждалих, які отримали травму, каліцтво та інвалідність, існує потреба у: а) розширенні послуг з комплексної медико-соціальної реабілітації; б) протезуванні та нарощуванні виробничих потужностей щодо забезпечення протезними виробами.

Також в умовах війни та післявоєнного часу зростає потреба у послугах психологічної допомоги різним категоріям постраждалих, що зумовлює потребу у забезпеченні доступності послуг з психічного здоров'я на рівні вже первинної ланки.

Потрібна зміна направленості потоків зовнішньої міграції українських громадян – перехід до переваги повернення до України, мінімізація переходу тимчасової міграції у незворотну фазу. Йдеться як про вимушених мігрантів воєнного періоду, так і трудових мігрантів, які виїхали в попередні роки.

Бажаним контингентом іммігрантів є іноземні студенти, яким має бути надано доступ до працевлаштування без спеціального дозволу. Залучення іноземців як трудових мігрантів має спиратися на принцип поступового посилення лояльності для мігранта за умов законослухняності з його боку. Перший дозвіл на працевлаштування іноземця варто надавати на короткий період (до шести місяців) із кожним наступним дозволом період його дії доцільно збільшувати. Таку систему слід розглядати як механізм відбору потенційних постійних іммігрантів. Довгострокових іммігрантів вкрай важливо максимально інтегрувати в українське суспільство, зокрема через безкоштовне навчання українській мові, історії, культурі.

Внутрішньо переміщені особи повинні мати вільний вибір місця проживання (на територіях тимчасового проживання, попереднього мешкання чи деінде за вибором родини), працевлаштування на засадах гідної праці, інтеграція у місцеві громади. Державна політика щодо розселення ВПО на територіях, куди вони переїхали під час воєнних дій, має

передбачати відмову від т.зв. модульних містечок, тобто від концентрації постраждалих осіб в одному місці, а отже, мінімізацію ризиків їх зосередження на втратах, песимізму та зневіреності у можливостях змінити своє життя.

Червоні лінії у сфері соціально-демографічної політики, яких не можна перетинати:

- нехтування особливими потребами населення на територіях, які були тимчасово окуповані (потреби в адміністративних послугах, у медичних товарах та послугах, послугах репродуктивних технологій тощо); встановлення щомісячних тривалих виплат сім'ям з дітьми, вагоміших за середні показники заробітної плати;
- надання оплачуваної відпустки з догляду за малолітньою дитиною на строк понад 12 місяців (при цьому загальний термін такої відпустки – до 3 років – має бути збережений);
- запровадження будь-яких інструментів підтримки сімей з дітьми у прив'язці до зобов'язань щодо народжень чи щодо необхідності знаходитись у шлюбі;
- використання для підвищення народжуваності таких «стимулів» як «податок на бездітність» тощо;
- посилення ейджизму, нехтування проблемами та потребами літніх людей, обмеження їх участі в житті суспільства та його повоєнній розбудові;
- поглиблення гендерної нерівності та ескалації гендерно зумовленого насильства (у т.ч. в сімейній сфері);
- нехтування стандартами здорового способу життя, включно із належною охороною праці, безпекою на дорогах, обмеженнями шкідливих звичок;
- скорочення програм проведення імунізації та вакцинації;
- нерегульовані міграційні процеси, зокрема необмежене залучення іммігрантів з країн-агресорів;
- розбрат українського суспільства за ознакою виїзду за кордон, переїзду у відносно безпечні місцевості та перебування у постійному місці проживання у небезпечних умовах під час війни;
- різка перевага вихідців з однієї (кількох) країн в структурі імміграції;
- можливість надання громадянства України без складання іспитів з української мови, історії, культури (за винятком осіб, в імміграції яких Україна вкрай зацікавлена);
- знелюднення територій, що межують з країною-агресором;
- довгострокове розселення ВПО у модульних містечках.

9. Становлення нової якості життя

Якість життя українців у 2030 році

До 2030 року можна очікувати на досягнення в Україні основних показників якості життя східноєвропейських країн.

Має відбутися не просто відновлення за основними показниками рівня життя на позначці довоєнних значень, а значний прогрес, принаймні, за окремими складовими. Цілком реально, за сприятливих умов, тобто активного процесу відновлення, досягти рівня мінімальної заробітної плати на позначці 450-500 євро, якій сьогодні відповідають такі країни, як Угорщина, Румунія та Латвія. Це сприятиме підтягуванню рівня середньої заробітної плати до показників країн-сусідів по ЄС вже у 2025 році.

Набагато складніше досягти відчутних успіхів в житлових умовах, особливо в ситуації руйнувань та знищення значного відсотку житлового фонду внаслідок війни. Проте, завдяки активному використанню як сучасних технологій будівництва, так і нових підходів у житловій політиці, спираючись на активне просування цільових донорських проектів у

житловому будівництві, рівень перенаселеності житла можна знизити до рівня таких країн, як Румунія, Латвія та Болгарія (до 40-45%).

Успіхи першого етапу відбудови можуть дати найбільший поштовх саме у житловому та інфраструктурному секторах, які цілком можуть стати локомотивом подальшого розвитку та підвищення стандартів життя. Тому на 2030 рік ми можемо ставити цілком амбітні цілі, прагнучи покращити показники перенаселеності житлових приміщень та доступності об'єктів соціальної інфраструктури до значень лідерів серед східноєвропейських країн.

Якість життя сьогодні насамперед асоціюється з можливістю підтримувати сучасний спосіб життя – від комунікацій до хобі та дозвілля. До 2030 року Україна має шанс стати у Східній Європі передовою країною як з освоєння сучасних технологій, так і з утвердження засад сучасного способу життя. Серед країн-сусідів по ЄС прикладом для нас та орієнтиром на найближче десятиріччя можуть стати Чехія та Естонія.

Модель нової якості життя включатиме такі складові: доступні якісні медичні послуги; сучасну освітню систему та конкурентні освітні програми; кращі житлові умови та доступність житла; розвинену інфраструктуру населених пунктів, насамперед, соціальну, транспортну, інформаційно-комунікаційну; екологічно безпечне середовище проживання; безпечне соціальне середовище; нову модель споживання та створені умови для здорового способу життя.

Необхідні ключові зміни

На відміну від довоєнної, система охорони здоров'я у повоєнне десятиліття має відбудовуватися на ґрунті виховання відповідальності людини за своє здоров'я, через популяризацію здорового способу життя та вчасного звернення за медичною допомогою. Плани відновлення сфери охорони здоров'я мають бути зосереджені на будівництві зруйнованих медичних закладів, проте питання забезпечення якості та ефективності медичних послуг і продовження медичної реформи не має відійти на другорядні позиції. Акцент має бути зроблено на розвинені мережі реабілітаційних центрів та послуг: вплив війни на психологічне та фізичне здоров'я українців матиме негативні наслідки ще впродовж багатьох десятиліть після її закінчення.

Державні освітні заклади в Україні мають перейняти бачення провідних міжнародних шкіл щодо місії покладеної на них – крім викладання наук, вони мають давати комплексний розвиток дитині та покращувати якість життя суспільства через сучасне навчання. Школа має бути не просто закладом, а навчальним простором, дружнім до дітей. Якість освіти не повинна визначатися лише високими оцінками засвоєної державної програми із усіх обов'язкових навчальних предметів. Якість освіти – це, насамперед, спроможність фахівців допомагати дитині гармонійно особистісно розвиватися, реалізовувати свій талант та потенціал, навчати її критично мислити, бути обізнаною щодо інноваційних технологій та практичних життєвих кейсів, що допоможуть їй в майбутньому стати соціально відповідальним громадянином із активною життєвою позицією та продовжувати саморозвиток усе життя.

Вирішення житлової проблеми на звільнених територіях полягатиме не лише у нагальному залученні інвестицій у відбудову пошкодженого та будівництво нового замість зруйнованого житла, а й у реальному наданні населенню пільгових кредитів, низьких іпотечних позик, цільової допомоги міжнародних та іноземних організацій. Ці програми мають стати широко поширеними та доступними для різних верств населення у різних форматах. Необхідною умовою має стати новий підхід у житловій політиці – масштабне

будівництво муніципального орендного житла, і не лише у великих, а й у малих населених пунктах.

Території України значною мірою різняться за рівнем руйнування чи пошкодження об'єктів інфраструктури, тому завдання з їх розвитку з урахуванням потреб в підвищенні якості життя мають бути визначені диференційовано в залежності від реальної ситуації на конкретній території.

Інституційне гарантування безпечного екологічного та соціального середовища проживання має стати основою моделі нової якості життя населення післявоєнної України. Нормативне врегулювання ключових проблем екологічного та соціального середовища має базуватися на розумінні дії економічних законів та зацікавленості економічних агентів, що дозволить запустити систему гармонійних взаємовідносин на основі чітких обмежувальних рамок та системи відшкодувань.

Здоровий спосіб життя можна визначити як модель поведінки, що сприяє здоров'ю, засновану на доступному особистому виборі. Проте, вибір способу життя, орієнтований на здоров'я, хоча і є добровільним, але сильно залежить від життєвих шансів, які можуть розширювати чи обмежувати можливості вибору як такого. Отже, створення умов для здорового способу життя та сприяння вибору людиною правильного способу життя є цілком адекватним завданням інституційного рівня, виконання якого стає найбільш нагальним та актуальним в періоди катастроф та карколомних трансформацій суспільної свідомості.

Червоні лінії, яких не можна перетинати:

- відтермінування якісних змін у соціальній сфері до закінчення робіт з відбудови та переоснащення зруйнованих об'єктів, зокрема, щодо забезпечення доступності якісних медичних послуг, реформування української школи, дієвої перебудови системи надання соціальних послуг вразливим верствам;
- в місцях масової чи локальної житлової забудови на деокупованих територіях чи територіях, які зазнали значних руйнувань житлового фонду, не можна будувати житло виключно в одному ціновому сегменті, оскільки в забудовах соціального житла, де буде виключно дешева оренда або безоплатне користування, є загроза виникнення осередків бідності та кримінально неблагополучних кварталів;
- ігнорування майбутніх демографічних і соціально-економічних реалій при реалізації програм житлового будівництва, оскільки орієнтація виключно на довоєнну ринкову кон'юнктуру або навіть економічну доцільність першого етапу повоєнного відновлення може призвести у майбутньому до появи «пустих» населених пунктів;
- ігнорування повсюдного будівництва укриттів після закінчення війни; обладнання житла, офісних приміщень, закладів соціальної інфраструктури та громадських міст має стати обов'язковою вимогою для їх експлуатації на тривалу перспективу;
- відтермінування заходів із відновлення довкілля та жорсткого дотримання екологічних норм на більш далеку перспективу, оскільки навіть перехід на стандарти ЄС миттєво не вирішить проблеми обов'язкового дотримання природоохоронних законів, а заходи з відновлення довкілля можуть розтягнутися на десятки років;
- поширення у суспільстві наративу, що здоровий спосіб життя – це особистий вибір кожного, а не завдання інституційного рівня, оскільки від вирішення цього завдання залежить якість життя майбутніх поколінь українців.

II. Бачення подальших дій

Подальшими кроками щодо втілення візії у практику повоєнного відродження України має стати низка управлінських дій:

- конкретні програми, що спиратимуться на результати наукового аналізу, багатоваріантних прогнозів відповідно до різних сценаріїв реалізації ключових можливостей – з одного боку, ризиків та загроз – з другого;
- визначення базових індикаторів, за допомогою яких можна відслідковувати напрями й темпи руху, та їх кількісне обчислення по конкретних датах;
- проектування упровадження програм у практику національного і територіального управління;
- введення в практику моніторингу реалізації кожного проекту/програми із постійним переглядом доцільності їх подальшої реалізації або заміни.

* * *

Переможна повоєнна Україна – це східноєвропейський центр гідності й справедливості, свободи і єдності, де ніхто не залишається осторонь, побудований на фундаменті конкурентної економіки, відновлення довкілля, ефективного управління.